

Nødvendig – Nyttig – Rettferdig?

Likestillingsargumenter i offentlig debatt

AF HEGE SKJEIE OG MARI TEIGEN

Hvilke begrunnelser om likestilling står sentralt i offentlig debatt og meningsdannelse? Hva er de vesentlige skillene i oppslutning og prioritering av begrunnelser; mellom toppledere og 'folk flest'; mellom kvinner og menn; mellom yngre og eldre?

Mye offentlig likestillingsdebatt veksler mellom en nærmest taus innforståthet om likestillingens selvfølgelighet, og påpeking av hvor veldig viktig den er. Debatten formes av én dominerende metafor, som vi kan kalle en reisemetafor. Likestillingsarbeid handler som regel om 'å være på vei'. Da sees likestilling som en lineær prosess der 'vi' tar stadig nye skritt mot målet. Det kan være 'langt fram', og vi kan nok oppleve 'tilbakeskritt'. Men målet er stadig, og fortrøstningsfullt, innenfor rekkevidde, bare vi går likestillingsveien lenge og langt nok. Reisemetaforen gjør 'likestilling' til et samfunnsmessig konsensusfelt: Den etablerer en forestilling om fellesskap og harmonisk, målrettet samarbeid om forandring. Og reisefellesskapet er som regel nasjonalt (Det er 'nasjonen' som er 'på vei', jf. Raevaara 2005).

Reisemetaforen skaper sine egne selvfølgeligheter – likestilling er man 'for', og (nesten) aldri 'mot'. Norske likestillingsdebatter kjennetegnes typisk av en diffus til-

slutningsretorikk. Like fullt er likestilling et krav som stadig må begrunnes. Med begrunnelse tenker vi her på argumenter som handler om 'hvorfor likestilling er viktig', der tilslutning til likestilling samtidig kombineres med en presisering av hvilken likestilling man slutter seg til.

Denne artikkelen tar utgangspunkt i norsk likestillingsdebatt slik den har utviklet seg i løpet av de siste tretti år. Vi diskuterer begrunnelser for likestilling på tre forskjellige måter. Først argumenterer vi selv for en forståelse av likestilling som rettighet, der spørsmål om hva kjønn betyr, konsentreres om de som angår livs- og deltakelsesvilkår. Dernest diskuterer vi andre måter å forstå og argumentere for likestilling, der likestillingsens nytteaspekter er særlig framtrædende, gjennom konsekvensargumenter som for eksempel hevder at 'likestilling lønner seg', eller mer generelt, at 'kvinner har mye viktig å bidra med'. Her forsøker vi også å vise nytteargumentasjonens skyggesider, hvordan nytteargumenter kan innebære tingliggjøring, og dessuten, hvordan reise-metaforens fellesskapskonstruksjoner kan innebære ulykksalige former for 'vi'/'de'-demarkasjoner. Likestillingsdebattens begrunnelsestradisjoner sorteres i en likhets-/forskjellsdimensjon og en rettighets-/nyttedimensjon. Diskusjonen av likestillingsargumenter i offentlig debatt suppleres til slutt av en analyse av hvordan ulike argumenter prioriteres når vi spør folk hva de viktige argumentene for likestilling er. I alle diskusjonene er det, mer eller mindre eksplisitt, deltakelsesaspekter som står i forgrunnen.

Til tross for våre reservasjoner mot å behandle likestillingsdiskurser som nasjonalt innkapslet, må vi å presisere at også vår diskusjon er forankret i en bestemt nasjonal-/politisk kontekst, det vil si i norsk offentlig likestillingsdebatt. Eksempelene fra likestillingspolitiske dokumenter, partipolitiske programmer og egeninitierte holdningsundersøkelser er i all hovedsak hentet fra Norge. I studier av likestillingspolitikk har

det blitt vanlig å fremheve "nasjonale forskjeller i norden", både når det gjelder likestillingspolitikken konkrete utforming og likestillingsdebattens mer generelle innramming (Bergqvist et al. 1999). Det gjør også vi. I skandinavisk sammenheng har for eksempel svensk og norsk likestillingspolitikk, fra 1990-tallet til i dag, ofte blitt beskrevet som nærmest motpoler med hensyn til begrunnelsestygndepunkter, mens den danske debatten har blitt karakterisert som både vagere og svakere (Borchorst, Christensen og Siim 2002, Dahlerup 2002, Borchorst 2004).¹ 'Den svenske debatten' portretteres i nordisk sammenheng gjerne som tydelig festet i et kjønnsmaktpostulat som, i en sentral sosialdemokrats formulering, (minst) innebærer følgende hovederklæringer: "Kjønnsmakstrukturens byggesteiner er at menn er overordnet og kvinner underordnet; menn har mye makt og kvinner har lite makt" (Skjeie og Teigen 2003, 42).

Malin Rönnblom (2002) viser likevel, i en analyse av retorikken i offisiell svensk likestillingspolitikk, hvordan dobbeltheten dominerer – fortellinger om den vedvarende undertrykkelsen eksisterer side om side med fortellingen om den svenske evolusjonen, også den på stadig vei mot 'likestillingslandet'. Etableringen av, og oppslutningen om, Feministisk Initiativ våren 2005, kan også tyde på en særlig tydelig svensk posisjonering.

Denne forskjellen betyr likevel ikke at konkrete likestillingspolitiske tiltak eller forslag er ukontroversielle eller unndratt polariserte former for offentlig debatt 'på norsk'. Hvordan motarbeide seksualisert vold og hvordan lovregulere likelønn – hvordan skal hijab praktiseres og skal sexkjøp forbyes – bør næringslivet omfattes av kvoteringsregler og hva da med partipolitikken – alt dette er likestillingspolitiske temaer som skaper kontrovers, motstand og engasjement. Heller er poenget vårt at hovedinnrammingen; reisemetaforen og deler av begrunnelsesrepertoaret, konstru-

erer en konsensus som ikke finnes. Likestilling i betydningen interessepolitikk er på ingen måte kapslet inn som friksjonsfrie, motstandsløse eller makttomme handlingsrom. Men likestillingens 'selvfølgelighet' lager handlings situasjoner der det like fullt er mulig å kombinere bred tilslutningsretorikk med bastante tilpasningskrav, uten at tilpasningen framstår som et karakteristisk trekk ved situasjonen. Slike tilpasningskrav har form av det vi har kalt 'vikepliktregler'. Likestillingens vikeplikt tar utgangspunkt i en analyse av likestillingslovens rettslige reguleringer av likestillingsprinsipper i møte med konkurrerende prinsipper, hensyn og interesser. For kort å oppsummere: i møtet med trosfriheten ser vi her hvordan diskrimineringsvernet tilpasses; i møtet med forhandlingsfriheten hvordan likelønnsretten blir justert; i møtet med organisasjonsfriheten hvordan deltakelsesretten krympes (Skjeie og Teigen 2003, kap. 11).

Vår egen forståelse av hva likestilling innebærer kombinerer et (ukontroversielt?) frihetsprinsipp med et (mer kontroversielt) balanseprinsipp, i det vi kaller likestillingens doble rettighetsperspektiv. Denne forståelsen parallellføres med et sett av standardbegrunnelser for likestilling. Utgangspunktet tas her i den klassiske typologien over 'deltakelsesargumenter' som først ble skissert av Helga Hernes (1982, 1987) som en distinksjon mellom rettferdighets-, ressurs-, og interesseargumenter. Deler av diskusjonen kan leses som en normativt begrunnet oppfordring til større skepsis overfor ulike former for likestillingspolitisk nytteargumentasjon.

Vi er like fullt opptatt av hvordan begrunnelsesrepertoarer avtegner seg, som vektlegging av henholdsvis rettferdighet og nytte, når vi ber folk velge mellom og rangere ulike likestillingsargumenter. Her blir ikke minst skillet mellom begrunnelser som strategiske posisjoneringer og begrunnelser som et spørsmål om prioritering mellom argumenter, viktig. Kartleggingen av prioriteringsmønstre bygger på to intervjuunder-

søkelser som vi gjennomførte innenfor rammen av den norske makt- og demokratiutredningen, om holdninger til likestilling blant hhv. norske toppledere og representative befolkningsutvalg. Maktutredningens eliteundersøkelse ble gjennomført i samarbeid med Statistisk Sentralbyrå (se Gulbrandsen m.fl. 2002). En landsomfattende omnibus, med samme spørsmålstyper, fikk vi gjennomført i etterkant av eliteundersøkelsen. Eliteundersøkelsen omfatter 1725 toppledere innenfor en rekke sentrale samfunnsfelt; forsvar, rettsvesen, politi- og påtalemyndighet, statskirken og sentralforvaltningen, medier, kulturinstitusjoner, interesseorganisasjoner, næringsliv og partipolitikk.

ET DOBBELT RETTIGHETSPERSPEKTIV: FRIHET + BALANSE

I denne boken (*Menn i mellom*), argumenterer vi for en forståelse av likestilling som samtidig favner likestilling som et frihetsprinsipp og som et balanseprinsipp – et demokratikrav om lik rett til lik deltakelse. Frihetsprinsippet formulerer vi som en samtidig rett til selvbestemmelse og frihet fra diskriminering, desavuering og krenkelser som har grunnlag i kjønn. Dette prinsippet representerer så å si likestillingens liberale idégrunnlag (Teigen 2004). Slik forstått, må likestillingspolitikk handle om å redusere betydningen av biologisk kjønn og repressive kulturelle kjønnsforståelser for den enkelte, i konkrete valgsituasjoner og i erfarne mulighetsstrukturer. Men forpliktelsen er større enn som så, når strukturelle og systemiske likestillingshindre samtidig blir tematisert. Desavuering er, slik vi beskriver den, en repressiv maktform som følger kjønnskodifiseringens 'standardformular' – sortering og rangering (jf. Solheim 2002). Desavuering skaper urettferdighet ved å frata noen likeverd. Systemiske former for desavuering gir vi flere eksempler på (Skjeie og Teigen 2003, 14-16). Her skal vi nøye oss med å trekke en parallell mellom den desavueringen som er innebygd i lønns-

messig verdsettelsesdiskriminering og misanerkjennelse; “misrecognition” slik det beskrives hos Nancy Fraser (2000, 2003).

Misanerkjennelse er en sosialt fundert urettferdighet som opprettholder ulikhet i samfunnsmessig status. Misanerkjennelse vises i institusjonaliserte verdihierarkier og har grunnlag i skrevne lover, statlige politikker, administrative ordninger og/eller profesjonelle praksiser. Verdsettelsesdiskriminering er et eksempel på dette, når arbeid som hovedsakelig utføres av kvinner systematisk blir dårligere lønnet enn arbeid som hovedsakelig utføres av menn. I den norske tradisjonen av et sentralisert trepartssystem for lønnsforhandlinger blir mannsdominert industri i privat sektor gjennomgående favorisert, og kvinnedominert omsorgsarbeid i offentlig sektor gjennomgående underordnet, gjennom (det tilsynelatende kjønnsnøytrale) premisset om at konkurranseutsatt industri skal være lønnsledende. Denne institusjonaliserte formen for desavuering er så å si statlig sanksjonert i likestillingslovens begrensede likelønnsgaranti (Skjeie og Teigen 2003, kapittel 8).

Anerkjennelse er et spørsmål om status – status som fullverdig deltaker i sosialt liv. Misanerkjennelse er å bli hindret fra å delta som likeverdig, på lik linje, på like fot. Å bli misanerkjent er altså ikke ganske enkelt å bli nedvurdert gjennom andres holdninger eller oppfatninger, men å nektes status som likeverdige samfunnsdeltakere. Et krav om likeverdig samfunnsdeltakelse inkluderer, slik vi ser det, ‘lik rett til lik deltakelse’. Dette prinsippet peker eventuelt utover den normative ‘like fot’-standarden (parity in participation) som Fraser formulerer: prinsippet kan forstås som det å foreskrive kjønnsbalanse i deltakelsesmønstre i ulike samfunnsinstitusjoner. Slik forstått, må altså likestillingspolitikk handle om å bygge og legitimere kjønnsbalanserte deltakelsessystemer. Eksempler på slike ordninger er franske *parité*² og svenske *varannan damernas*³-formularer (se SOU 1987,

Eduards 2002, Gaspard 1992), men også 40-60 regler for kjønnsrepresentasjon kan tas med her. I Norge finner vi 40-60-regler i partiinterne vedtekter, i lovregler om sammensetningen av offentlige utvalg, og i stortingsvedtak om kjønnsrepresentasjon i statlige og private bedriftsstyrer. Det er viktig å presisere at ‘lik rett til lik deltakelse’ etablerer en deltakelsesstandard uavhengig av individuelle frihets- og deltakelseskrav. Prinsippet omhandler kjønnsrettferdighet på gruppenivå, som numerisk balanserte deltakelsessystemer. Gyldigheten av individuelle frihets- og deltakelseskrav må vurderes i lys av de aktuelle ordningene og av de rammene som settes av ulike seleksjonssystemer. På de områdene hvor det i Norge i dag gjelder regler om kjønnsbalanse: ved nominasjon i politiske partier; ved oppnevning til offentlige styrer, råd og utvalg, osv. kan neppe sies å bryte med et individualismeprinsipp.

KJØNNSFORSKJELL I NORSK LIKESTILLINGSDEBATT

Denne rettighetstenkningen om likestilling interesserer seg altså lite for spørsmål som sirkler rundt ‘vesens’-bestemmelser, hvem kvinner og menn ‘egentlig er’. Når ulike former for likestillingspolitikk skal begrunnes, skjer det likevel ofte gjennom redegjørelser for hva man forstår at kjønn ‘er’ og hvordan kjønn markerer vesentlig, eller erfaringsbasert, forskjellighet. I det norske Kristelig Folkepartis program kan vi for eksempel lese: “Fordi vi er skapt forskjellige er både menns og kvinners bidrag viktige på alle samfunnsområder” (se www.krf.no, partiprogrammet). Partiet Venstres program gir ett annet eksempel: “Samfunnet blir fattigere ved at de ulike erfaringer som menn og kvinner har, ikke utnyttes” (se www.venstre.no, partiprogrammet). Et illustrerende eksempel på forskjellstenkning kan vi ellers hente fra Danmark, der den danske likestillingsministeren i en 8.mars-feiring redegjorde for hvorfor

hun trodde det “aldri kunne bli likestilling”; nemlig fordi “menn og kvinner jo er forskjellige” (Dahlerup 2003).

Tidlig på 1980-tallet oppsummerte Helga Hernes (1982) tre hovedtyper av begrunnelser for likestilling, i en typologi over deltakelsesargumenter. Denne typologien er blitt en klassiker i politologien. Argumentene her handler ikke i utgangspunktet om hva kjønn ‘er’, men kan likevel implisere forestillinger om kjønn, når de, helt generelt, begrunner hvorfor (vilkårene for) samfunnsmessig deltakelse bør være lik/uavhengig av kjønn.

- Kvinner har krav på å få være med (rettferdighetsargument).
- Samfunnet går glipp av kvinners erfaringsgrunnlag, som er forskjellig fra menns (ressursargument).
- Kvinner og menn har forskjellige og ofte motstridende interesser, og kvinneinteresser er som oftest urepresentert (interesseargument).

Vi skal kort repetere hva hovedtypene viser til: *Rettferdighetsargumentet* vektlegger deltakelse som rettighet og formuleres av Hernes som et demokratisk prinsipp om åpenhet og likhet. *Ressursargumentet* blir formulert i to varianter. Størst tyngde har en påstand om kjønnsavhengig forskjell i perspektiv. Kvinners og menns erfaringer, verdier og kunnskapsbakgrunn er ulike, og eventuelt utfyllende. Dette er en forskjellsvariant av ressursargumentet. En likhetsvariant vil hevde at jevnere deltakelse av kvinner og menn gir en bedre utnyttelse av den samlede ‘talentpoolen’ i befolkningen, slik argumentet for eksempel ser ut innenfor den økonomiske humankapitaltradisjonen. Begge former for ressursargumenter er harmoniserende deltakelsesargumenter. *Interesseargumentet* skiller seg fra begge disse to variantene med en påstand om at kvinners og menns interesser står i konflikt. Skjev deltakelse betyr at kvinners interesser ikke er representert og at konflikten mel-

lom dominerende og undertrykte verdier forblir politisk institusjonalisert. En mer balansert deltakelse vil innebære kritikk og konfrontasjon, og på sikt at det politiske systemet endres innenfra.

Likestilling begrunnet med utgangspunkt i ‘kjønn som forskjell’ er en tydelig tradisjon i norsk debatt, men den antatt betydningsfulle forskjellen mellom kjønnene fungerer da i liten grad som utgangspunkt for konflikt. Lik(ere) deltakelse begrunnes helst som supplerende forskjell i perspektiv, som synspunkter ‘samfunnet trenger’. Påstander om kjønnsbaserte forskjeller i erfaringer, prioriteringer eller verdier får form av argumenter for de organisasjons- og samfunnsmessige fordelene ved likestilling. Denne “forskjellsretorikken” (Skjeie 1992) har særlig stått sentralt som begrunnelse for kvinners deltakelse i partipolitikk. Ottar Hellevik og Torild Skards (1985) analyse av rekrutteringen av kvinner til kommunestyrene på 1970-tallet viste stor oppslutning om en forståelse av at kjønn har betydning for politikkenes innhold; Knut Heidars (1988) analyse på 1980-tallet av norske partilister viste tilsvarende at et massivt flertall trodde at kvinnerepresentasjon ville ha betydning for politikkenes innhold og prioriteringer. Den samme sterke tilslutningen til ‘betydningen av kjønn’ framkommer i studien av kvinneintegrasjonen i norsk toppolitikk (Skjeie 1992). Og en nordisk komparativ parlamentarikerstudie – *Beyond Westminster* – (Wängnerud 2000) viser at sammenlignet med parlamentarikerne i de andre nordiske landene, står forskjellsretorikken klart sterkest blant norske stortingsrepresentanter. Denne politikkenes forskjellsretorikk kan leses som en utilitaristisk begrunnelsestradisjon (jf. også Jonasdottir 1991); betydningen av deltakelse grunngis i liten grad med en likere og mer rettferdig fordeling av makt og innflytelse, men først og fremst ut fra konsekvensene den har for politikkenes innhold; den vil bedre beslutningsgrunnlaget og tjene samfunnsnyten.

Et tydeligere rettferdighetsperspektiv på deltakelse kan vi hente fra slutten av 1970-tallet, da en lovregulering av kjønnsrepresentasjonen i offentlige utvalg ble vurdert for første gang (40-60-reglene i likestillingslovens § 21). I høringsnotatet var en slik lovregulering begrunnet i to hovedtyper av argumenter: ett argument om rettferdig fordeling, og ett argument om “å styrke allmennhetens synsvinkel”. Kvinners underrepresentasjon i styrende organer står i motsetning til et ideal om en likere og mer rettferdig fordeling både innen den offentlige og private sektor, het det her; både kvinner og menn har krav på å få være med på å planlegge og ta beslutninger på alle områder i samfunnet. Men lav kvinne-deltakelse betydde også, i følge dette notatet, at samfunnet går glipp av kvinners erfaringsgrunnlag; rekrutteringen fra ledersjiktene innen forvaltning, næringsliv, organisasjoner og ekspertise – med ditto mannsdominans som resultat – medførte at ‘allmennhetens synsvinkel’ ble fortrenget. Dette kunne kvinner gjøre noe med (jf. Solhøy 1999, Teigen 2002).

Mot slutten av 1990-tallet ble en tilsvarende regulering av kjønns sammensetningen i næringslivets styrerom stadig mer politisk aktuelt. I begrunnelsen for forslaget om lovregulering i 1999, presenterte Barne- og familiedepartementet først en indirekte diskrimineringspåstand: “tilbudet av kvalifiserte kvinner” burde tilsi en høyere andel kvinner i bedriftsstyrer; dernest en talent-/ressurspåstand; jevnere kjønnsfordeling vil tilføre næringslivet nye ressurser, kompetanse og impulser, og endelig et rent demokratiargument; representasjonen knyttes til en demokratisk utvikling av bedriftsstyrene, på linje med den ansatterepresentasjon som først ble lovfestet ved revisjon av Aksjeloven i 1972 (Teigen 2002).

Den samme vektleggingen av ‘berikende perspektiv’ står sentralt i argumentasjonen til ledelsen ved Norges Teknisk Naturvitenskapelige Universitet (NTNU) i forbindelse med debatten om å rekruttere jenter til

datateknikkstudiet. Argumentasjonen spinnnes rundt betydningen av kjønnsforskjeller – av mannlig tilkortkommenhet og det kvinnelige bidrag. Teknologifagenes menn framstilles som for ensidig teknologifisert, mens kvinnene som ønsker seg til disse områdene vil bidra med bedre løsningsmodeller; hvor mellommenneskelig kommunikasjon – og brukernes behov – vil bli satt i fokus (Teigen 2000).

Som vi ser kan ressursbegrunnelser for likestilling i termer av ‘det nyttige’, enten uttrykkes som et forskjellsargument om ulike perspektiv eller et likhetsargument om talent. I strategisk likestillingsargumentasjon lar begge argumenter seg bruke samtidig. Denne moderniserte nytteargumentasjonen låner tungt fra en amerikansk inspirert mangfoldsdebatt, som går bredt ut i valg av argumenter. Mangfold kan vise til grupperelaterte forskjeller; handle om betydningen av rollemodeller; om synlighet og eksemplarisk forskjellsbehandling. Verdien av mangfold begrunnes ikke minst innenfor rammen av et oppdragende prosjekt, hvor blant annet mangfoldsorientert rekrutterings-politikk skal bidra til å bygge gjensidig respekt mellom mennesker med ulik bakgrunn. Sammenlignet med norsk debatt har likevel den amerikanske mangfoldseebatten hatt et klarere demokratiperspektiv, med særlig vekt på betydningen av å redusere segregering i utdanningssystemene og i arbeidslivet (Bergmann 1996, Dworkin 2000).

I norsk likestillingsdebatt har én bestemt variant av nytteargumentasjon, det vi kaller lønnsomhetsretorikken, vært en dominerende argumentasjonsstrategi gjennom mye av det siste tiåret (se også Lotherington 2002). Ett eksempel på hvordan et slikt lønnsomhetsargument kan se ut, finner vi i Likestillings-senterets høringsuttalelse til regjeringens forslag om kvotering til bedriftsstyrer ved årsskiftet 1999/2000:

Å sørge for en jevn kjønns sammensetning i næringslivets styrer er å ivareta næringslivets –

og dermed norske interesser. Det er å legge til rette for et velfungerende næringsliv og samfunn. (...) At kvinner ikke velges inn i styret er et problem, for de flinke kvinnene, men først og fremst for bedriftene som velger bort halvparten av landets ressurser, kompetanse og impulser. Et nasjonalt problem blir det i den forstand at Norge etter hvert vil få et næringsliv som ikke er i stand til å møte sine kunders behov, konkurranseutsetting eller krav om omstilling i en tid med behov for nettopp dette. Positiv særbehandling av kvinner inn i næringslivets styret er derfor et spørsmål om bl.a. lønnsomhet og ikke et negativt pålegg som bedrifter må forholde seg til.

Denne høringsuttalelsen setter på spissen en argumentasjon som kopler lønnsomhet og likestilling tett sammen. Hvor mangel på likestilling først og fremst blir et problem for næringslivet; som ikke klarer å gjøre effektiv nok bruk av humankapitalen og derfor risikerer konkurs.

Sammenlignet med den norske debatten beskrives dansk likestillingspolitisk debatt gjerne som smalere og svakere. Ikke minst har den vært preget av en mer behersket styringsvilje (Borchorst 2004). Den norske dreiningen mot nytteorientert argumentasjon er heller ikke så tydelig i Danmark. Heller er det en maktmobiliseringsdiskurs som tydeligst har preget dansk likestillingsdebatt, der kvinne- og likestillingsspørsmål har vært debattert i klar distanse til statsmakten (Borchorst 2004). Borchorst og Christensen (2002) mener likevel å kunne identifisere en dreining over mot forskjellsretorisk argumentasjon på 1990-tallet. I den offentlige debatten på 1970- og 1980-tallet sto en kombinasjon av identitets- og diskrimineringsargumenter sentralt, mens 1990-tallsdebatten beskrives som tydeligere orientert mot 'kvinner bidrag' på mannsdominerte områder.

Den argumentasjonen som konsentrerer seg om nytten av likestilling, representerer først og fremst en harmoniserende strategi

som så å si passer hånd i handske med reise-metaforens basisformulering: 'på vei mot likestilling'. Men som både Anne Maria Holli (2003) og Eva Raevaara (2005) har demonstrert, er ofte nasjonsbygging en hovedbeskjeftigelse i politisk likestillingsdebatt. I reisemetaforens innramming skapes rom for både nasjonale og internasjonale mesterskap. Den internasjonale konkurransen om å være 'verdens mest likestilte land' viser seg ofte fram som en nordisk sportsgren, men er også en sentral komponent i for eksempel fransk *parité* debatt (Raevaara 2005). Et nytt, og ulykksalig trekk, ved slike mesterskapsøvelser i likestilling er påpekt av Annette Borchorst (2004). Da etableres det en likestillingskonkurranse mellom kulturelt definerte befolkningsgrupper, der 'langt'/'kort' skiller brukes for å definere særskilte likestillingsproblemer i innvandringsmiljøer, da i motsetning til 'alle-rede likestilte' etnisk danske befolkningsgrupper. Etnisk polariserende likestillingsargumentasjon kan det åpenbart fryktes mer av. Men også i den tradisjonelt harmoniserende likestillingsargumentasjonen er det et problem at rettighetsperspektivet så lett glipper.

Likestilling kan ikke ganske enkelt gjøres til et profittprinsipp som skal sikre næringslivets konkurransekraft. Og likestilling bør ikke være en øvelse i nasjonsbygging. Slik innramminger gjør kvinner til bedriftens, organisasjonens eller samfunnets midler. Da skal kvinner inn styrerom, dommerembeter eller professorater for å redde institusjonene, fordi det er bedre for studentene, for arbeidsmiljøet, for risikovurderingene, for lokaliseringsbeslutningene, for imagen. Likestilling blir her en verdi som må begrunnes med annet enn sin egenverdi. Slike tenderer diskusjoner om 'hvorfor likestilling er viktig' stadig mot å sirkle rundt et altfor gammelt – og bunnløst patriarkalsk – krav til kvinner om å bidra 'som kjønn', med sin kollektive empati, sitt kollektive talent, sin kollektive fornuft. Har vi noe å bidra med? Hvis ikke – hva er det da vi

maser med? Hvis ikke bunnlinjen bedres – hva da? Da er det kanskje over og ut?

LIKESTILLINGSARGUMENTER: ET SPØRSMÅL OM PRIORITERING?

Likestillingsargumenter har vi så langt diskutert som hovedlinjer og posisjoner i offentlig debatt. I slike debatter vil argumentasjonens hensikt gjerne være å overbevise om hvorfor likestillingspolitikk har noe for seg. Vi ville gjerne vite hvilke tolkningsrammer 'likestilling' gis når begrunnelsesrepertoaret så å si løsrives fra kontekst. Er mange argumenter viktige på samme tid, eller er det bestemte argumenter som tendensielt dominerer når folk blir bedt om å begrunne hvorfor likestilling er viktig? Finner vi også da en tydelig forskjellstenking om likestilling? Hvor sterkt står det enkle rettferdighetsargumentet som selvstendig begrunnelse?

I maktutredningens eliteundersøkelse ba vi topplederne om å rangere mellom tre begrunnelser for likestilling, etter hvilke som anses viktigst, nest viktigst og tredje viktigst, og samme spørsmål ble gjentatt i en landsomfattende omnibus.⁴

Alternativene formulerte vi som følger:

- Likestilling er et rettferdighetskrav
- Kvinner vurderer saksforhold på en annen måte enn menn
- En jevn kjønnsfordeling gir den samfunnsmessige beste utnyttelsen av talent

Med det første alternativet mente vi å referere til en rettighetsorientert begrunnelsestradisjon for likestilling. Med de to andre alternativene, mente vi å presentere varianter av et ressursargument som vektlegger henholdsvis forskjell og likhet. 'Kvinner vurderer saksforhold på en annen måte enn menn' vektlegger forskjell i perspektiv, mens 'en jevn kjønnsfordeling gir den samfunnsmessige beste utnyttelsen av talent' refererer til humankapital-tradisjonen. Disse to variantene av ressursargumentet kan

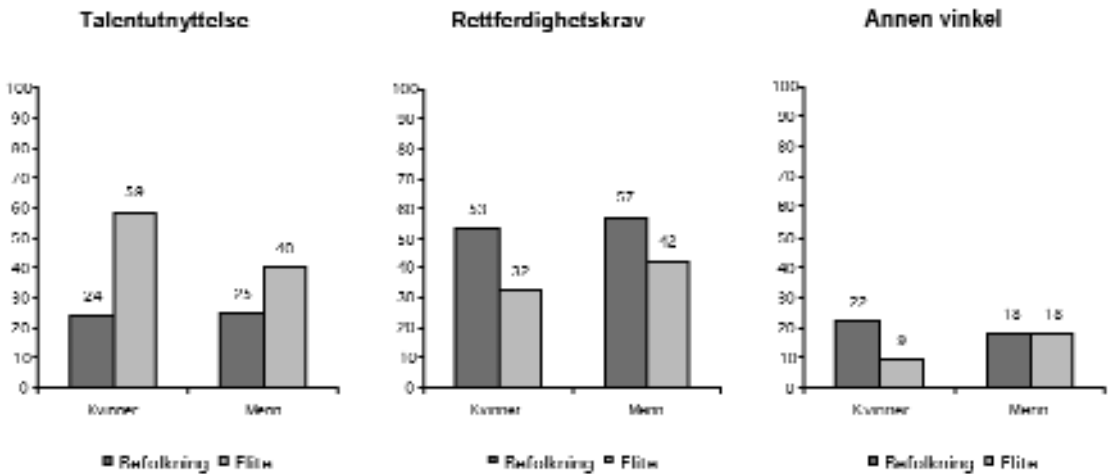
samtidig ses som tilpasset ulike samfunnsområder; argumentet om at kvinner vurderer forhold fra en annen vinkel har stått særlig sentralt innenfor representasjonsbaserte systemer, mens talentargumentet har vært mer direkte tilpasset en markeds- og kompetanselogikk i utdanning og arbeidsliv.

Rettferdighetsargumentet har en dominerende posisjon i befolkningsutvalget som argument for likestilling (se figur 1). Forskjellsargumentet står svært svakt i en slik gjennomsnittlig betraktning. I befolkningsutvalget mener over halvparten at rettferdighetsargumentet gir den viktigste begrunnelsen for likestilling. Det er små forskjeller mellom menn og kvinner i vektlegging. Gjennomgående står rettferdighetsargumentet sterkest i alle aldersgrupper, men det er samtidig langt flere blant de yngre enn blant de eldre som prioriterer dette argumentet. Forskjellsargumentet er tydelig mer populært blant eldre enn blant yngre.

Eliteutvalget skiller seg på vesentlige punkter fra befolkningsutvalget når det gjelder prioritering mellom argumentene (se figur 1). Også her står forskjellsargumentet svakt, men utvalget 'deler seg' likt i oppslutningen om henholdsvis rettferdighets- og talentargumentet. I eliteutvalget er det også tydelige forskjeller i prioritering blant henholdsvis kvinner og menn; klart flere kvinner enn menn prioriterer argumentet om talentutnyttelse. Særlig tydelig er dette i næringslivet. Der er det ingen av kvinnene som mener at rettferdighetsargumentet er viktigste begrunnelse for likestilling; der er det helt utvilsomt talentargumentet som har førsteprioritet. Så er da også dette et argument som – i humankapitalinnrammingen – er nærmest skreddersydd for næringslivet. Interessant kan det da være at blant de mannlige lederne er det mange som har mest sans for et enkelt rettferdighetsargument.

Samme tendens finner vi i justissektoren, i forvaltningen og i forskning og høyere utdanning. Menn i disse sektorene fordeler

Figur 1 Viktigste likestillingspolitiske begrunnelse i elite- og befolkningsutvalg. Etter kjønn. Prosentandeler.

seg likt mellom talent- og rettfærdighetsargumentet. Svært få i eliteutvalget mener argumentet om at kvinner ser saksforhold fra en annen vinkel er den viktigste begrunnelsen for likestilling. De to områdene hvor oppslutningen om forskjellsargumentet er relativt sett størst er i forsvaret og i næringslivet. Dette er samtidig de to mest mannsdominerte sektorene. Slike forskjellsbaserte argumenter bygger som kjent på en antagelse om et forandringspotensial i inklusjonsprosesser; interessant nok er det altså ledere på områder med lite direkte erfaring i samarbeid med kvinner i tilsvarende posisjoner, som i størst grad mener at det viktigste argumentet er at kvinner ser saksforhold fra en annen vinkel. I befolkningsutvalget er det ingen klare mønstre for prioritering av nest viktigste argument for likestilling. I eliteutvalget understreker derimot begrunnelsesmønstrene hvor sterkt talentargumentet står; to av tre av de som har svart at rettfærdighetsargumentet er viktigst, svarer at talentutnyttelse er nest viktigst.

En næranalyse av stortingsrepresentanternes svar på dette spørsmålet viser en tydelig høyre/venstredimensjon i svarmønstrene. Blant Sosialistisk Venstrepartis re-

presentanter mener så godt som alle at den viktigste begrunnelsen for likestillingspolitikk er rettfærdighet, mens en klar majoritet av Høyres representanter mener at talentutnyttelse er viktigste begrunnelse. Mellom disse ytterpunktene finner vi Arbeiderpartiets representanter, hvor om lag halvparten av representantene mener at rettfærdighetsargumentet er viktigste begrunnelse. Det samme mener også halvparten av Fremskrittspartiets representanter. Det er bare blant representantene i Kristelig Folkeparti og i Fremskrittspartiet at forskjellsargumentet har et visst gjennomslag.

Det er overraskende at argumentet om at kvinner ser saksforhold fra en annen vinkel står så svakt nettopp blant stortingsrepresentantene. En relativt omfattende forskningslitteratur har med styrke hevdet at det i partipolitikken er en utbredt oppfatning at beslutninger påvirkes av beslutningstakernes kjønn. Men stortingspolitikkerne mener faktisk i enda mindre grad enn eliteutvalget samlet, at dette er viktigste begrunnelse for likestilling.

Hva skal vi da tro om den forskjellsretorikken vi selv har bidratt til å fremdyrke som et sentralt kjennetegn ved likestillings-

debatt på norsk? Har vi overdrevet styrken i forskjellsargumentet? I de empiriske studiene som dokumenterer bred oppslutning om 'forskjellsretorikken' har politikerne direkte blitt spurt om de tror at politikernes kjønn har betydning for politikens innhold og for politiske prioriteringer (Skjeie 1992, Wängnerud 2000). Slike studier viser en til dels overveldende oppslutning om forskjellsargumenter. Men politikerne er ikke bedt om å svare på hva de synes er det viktigste argumentet for likestilling. Det viser seg altså ikke å være argumentet om at kvinner ser saksforhold fra en 'annen vinkel'. Dels kan dette handle om en argumentforskyvning over tid – om 'et gammelt' argument med mindre tyngde i dag. Eventuelt kan vi da se den relativt sterkere oppslutningen om forskjellsargumentet blant eldre til inntekt for en slik tolkning. Stort sett viser analysen av begrunnelsesrepertoaret at argumentet om at kvinner ser saksforhold fra en annen vinkel trives best blant eldre i befolkningsutvalget, i eliteutvalget innenfor forsvaret og næringslivet og i Kristelig Folkeparti og Fremskrittspartiet.

KONKLUSJON: NYTTEARGUMENTASJON SOM INSTRUMENTALISTISK MISTAK

Innledningsvis pekte vi på noen sentrale endringer i likestillingspolitisk debatt gjennom de siste tiårene, langs dimensjonene likhet/forskjell og rettighet/nytte. Vi hevdet at det har skjedd en dreining i retning av 'forskjell' som et stadig mer sentralt argument for likestilling, og samtidig, at en rettighetsbasert argumentasjon mer og mer er kommet i skyggen for en nyttefokuset argumentasjon. Nytteargumentasjon om likestilling er opptatt av samfunnsmessige og/eller organisasjonsinterne positive 'effekter', og rene lønnsomhetsvarianter av nytteargumentasjon har blitt et stadig tydelige trekk ved likestillingsdebatt gjennom det siste tiåret. En systemkritisk forskjellsfeminisme er knapt hørbar i dag. Det er nytteorientering som fremmes, der det

nyttige gjerne, men ikke nødvendigvis, koples opp mot kjønnsbasert komplementaritet, mot kategorisk uttrykte forskjeller i erfaringer og perspektiver. Spredningen av en forskjellsretorisk argumentasjon for likestilling til en rekke samfunnsfelt, som f.eks. som grunnlag for diskusjoner om næringslivets rekrutteringspraksiser, har vært omtalt som en smitte fra partipolitikken (Skjeie 1999), mens kvinneintegrasjonens suksess i politikken dels har vært forklart som at 'kvinnene' kom inn på et (om enn diffust) forskjellsmandat.

De holdningsdataene vi har presentert i denne artikkelen reiser likevel spørsmål om ikke forskjellstenkningens sterke stilling som argument for likestilling 'på norsk' har vært overdrevet. Et enkelt rettferdighetsargument om demokratisk deltakelse har svært sterk oppslutning, om enn ikke først og fremst på samfunnsmessige elitenivåer. Men den elitebaserte fascinasjonen med talent er på ingen måte underlig, og i dag ser det altså ut til å være talentargumentets understreking av likhet som angir en 'grunnlinje' i argumentasjon på elitenivåer.

I Helga Hernes' (1982) typologi over deltakelsesargumenter blir hovedvekten lagt på ressursargumentet i forskjellsutgaven, som et argument om kjønnskomplementaritet og kvinners bidrag. Humankapitalvarianten, som altså sier at en underrepresentasjon av kvinner innebærer en sløsing med talentpotensial, nevnes som en variant eller et tilleggsmoment. At ressursargumentet i den første varianten fremmer en forskjellslogikk, og i den andre en likhetslogikk synes ikke innreflektert. Talentargumentet handler direkte om 'effektiv ressursutnyttelse'. Nytteorienteringen blir særlig tydelig gjennom det vi her har kalt lønnsomhetsretorikk om likestilling.

Vi har i denne artikkelen argumentert for at nytteargumentasjon er en problematisk form for likestillingsargumentasjon. Som regel blir det kategorien 'kvinner' som må argumenteres som særskilt 'nyttig', i kraft av talent, eller i kraft av perspektiv. I sin

harmoniserende tilpasningsiver står nytteargumentasjonen dermed i stadig fare for å redusere kvinner til midler for andre organisasjons- og samfunns mål. Den risikerer stadig å reprodusere den kjønnsbetingede urettferdigheten som Martha Nussbaum (2000) kaller kvinners utsatte individstatus. Nytteargumentasjonen er slik vi ser det, likestillingsdebattens instrumentalistiske mistak.

NOTER

1. Selvsagt vil ulike diskursive posisjoner være framme på samme tid, til dels parallelt, til dels overlappende og til dels i konkurranse med hverandre. Det gjelder nær sagt innenfor enhver (likestillingspolitisk) debatt, og innenfor enhver nasjonal kontekst. Selv om repertoaret av hovedposisjoner i diskurser om likestilling er begrenset, og debatter 'setter' seg på ulike måter, kan et fokus på tendenser ha klart problematiske sider.

2. Parité-begrepet er hentet fra ordboken og er et synonym for *égalité*, i betydningen 'perfekt likhet'. I 1999 fikk den franske grunnloven en egen bestemmelse om lik adgang for kvinner og menn til alle politiske verv. Grunnlovstillegget muliggjorde en ny lov om nominasjoner. Ved lokale og regionale valg må franske partier stille kjønnsbalanserte lister for å bli godkjente, mens de ved parlamentsvalg får gradvis redusert statsstøtte tilsvarende det ene kjønns overvekt.

3. Den svenske offentlige utredningen *Varannan damernas* (SOU 1987, 19) foreslo en lovregulering av kjønnsrepresentasjon i offentlige utvalg og råd. En slik lovregulering ble imidlertid ikke endelig vedtatt. Men prinsippet om *varannan damernas* – eller annenhver mann og kvinne – betegner stadig på svensk en politisk norm for fordeling av posisjoner.

4. Eliteundersøkelsen ble gjennomført i samarbeid med Statistisk Sentralbyrå, som personlige intervjuer. Intervjuguide og prosedyrer, samt brutto- og nettoutvalg, er dokumentert i Bjørn Are Holth og Jørn Th. Prangerød: Lederskapsundersøkelsen 2000. SSB Notater: 2001/42. I *Menn i mellom* (Skjeie og Teigen 2003) gis i tre vedlegg oversikt over eliteutvalget fordelt på sektorer, intervjuguidens spørsmålssett om likestilling, samt de spørsmålssettene som vi stilte i Opinions landsomfattede omnibus 13.-15. mai 2002. For en nærmere drøfting av metodiske valg og validitets-/reliabilitetsbetragtninger, må vi her nøye oss med å vise til

Menn i mellom. For holdningsdataene vi her presenterer, særlig da til kapittel 10.

LITTERATUR

- Bergmann, B. R. (1996) *In Defense of Affirmative Action*. Basic Books, New York.
- Bergqvist, C. (et al.) (1999) *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden* (Bergqvist) Universitetsforlaget, Oslo.
- Borchorst, A. (2004) "Skandinavisk likestillingspolitikk tur-retur, på dansk billett". *Nytt Norsk Tidsskrift*, Nr. 3-4, 2004, 21. årgang, 264-274.
- Borchorst, A., A.-D. Christensen og B. Siim (2002) "Diskurser om køn, magt og politik i Skandinavi". I: A. Borchorst (red) *Kønsmagt under forandring*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Borchorst, A. og A.-D. Christensen (2002) "Kønskvotering i SF og i forskerstillinger – diskursiv praksis og forandring". Paper presentert ved NOPSA, Aalborg, august 2002.
- Dahlerup, D. (2002) "Er likestillingen opnået? Likestillingsdebattens forskellighed i Danmark og Sverige" i A. Borchorst (red), *Kønsmagt under forandring*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Dahlerup, D. (2003) "Likestilling ved en korsvei". Roskilde universitetssenter, 10.3.2003.
- Dworkin, R. (2000) *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Harvard University Press, Cambridge.
- Eduards, M. (2002) *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Liber, Malmö.
- Fraser, N. (2000) "Rethinking Recognition" I *New Left Review* May/June:107-120.
- Fraser, N. (2003) "Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition and participation". I: N. Fraser and A. Honneth (eds) *Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange*, Verso, London.
- Gaspard, F. (1992) *Au pouvoir, citoyennes!: liberté, égalité, parité*. Seuil, Paris.
- Gulbrandsen, T., F. Engelstad, T. Beldo Klausen, H. Skjeie, M. Teigen og Ø. Østerud (2002) *Norske makteliter*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Heidar, K. (1988) *Partidemokrati på prøve. Norske partieliter i demokratisk perspektiv*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hellevik, O. og T. Skard (1985) *Norske kommunestyrer – plass for kvinner?* Universitetsforlaget, Oslo.
- Hernes, H. (1982) *Staten – Kvinner ingen adgang?* Oslo, Universitetsforlaget
- Hernes, H. (1987) *Welfare state and woman power: essays on state feminism*. Norwegian University Press, Oslo.

- Holli, A. M. (2003) *Discourse and Politics for Gender Equality in the Late Twentieth Century in Finland*, Helsinki University Press, Helsinki.
- Holth, B. A. og J. Th. Prangerød (2001) *Leder-skapsundersøkelsen 2000*. SSB Notater: 2001/42, Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Jonasdottir, A. (1991) *Love Power and Political Interests.. Towards a theory of patriarchy in contemporary Western societies*. Örebro studies, Örebro.
- Lotherington, A. T. (2002) "Konstruksjon av politiske problemer: Hva slags problem representerer "likestilling"?" Paper presentert på konferanse; *Det likestilte Norden som framtidensverksted*, Stockholm, Februar 2002.
- Nussbaum, M. (2000) *Women and Human Development. The Capabilities Approach*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Raevaara, E. (2005) "In the Land of Equality? Gender Equality and the Construction of Finnishness and Frenchness in the Parliamentary Debates in Finland and France". Paper, Christina-instituttet, Helsinki.
- Rönnblom, M. (2002) "Nationella jämställdhetsdiskurser blir regionala praktiker. En jämförelse mellom Norge og Sverige". Paper presentert ved NOPSÅ, Ålborg, august 2002.
- Skjeie, H. (1992) *Den politiske betydningen av kjønn: en studie av norsk topp-politikk*. Rapport 92:11. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Skjeie, H. (1999) "Likestillingsprosesser og kjønnsrett" (s. 94-114). I: Ø. Østerud, F. Engelsen, S. Meyer, P. Selle og H. Skjeie, *Mot en ny maktutredning*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Skjeie, H. og M. Teigen (2003) *Menn i mellom. Mannsdominans og likestillingspolitikk*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Solheim, J. (2002) "Kjønn, kompetanse og hegemonisk makt" (s. 110-140). I: A. L. Ellingsæter og J. Solheim (red) *Den usynlige hånd? Kjønnsrett og moderne arbeidsliv*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Solhøy, S. Hansteen (1999) *Politisk vilje møter institusjonell autonomi – En studie av innføring, praktisering og håndheving av Likestillingslovens § 21*. Hovedoppgave i statsvitenskap. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Oslo.
- SOU (1987), *Varannan damernas. Slutbetänkande från utredningen om kvinnorepresentation*. SOU 1987:19. Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- Teigen, M. (2000) "Likestilling som legitimeringsstrategi: Rekrutteringsnormer og likestillingspolitikk ved NTNU". *Sosiologisk tidsskrift*, 8(2), s.125-147.
- Teigen, M. (2002) "Kvotering til styreverv. Mellom offentlig regulering og privat handlefrihet".

Tidsskrift for samfunnsforskning, Vol. 43, NR 1, s. 73-104.

- Teigen, M. (2004), "Kjønnfrihet". *Nytt Norsk Tidsskrift*. Nr. 1, s. 86-94.
- Wängnerud, Lena (2000) "Representing women" (s. 132-154). I: P. Esaiasson og K. Heidar (red) *Beyond Westminster and Congress. The nordic experience*. The Ohio State University Press, Columbus.

SUMMARY

This article discusses the steadily stronger emphasis on diversity arguments which underscore 'gender difference' and diversity's 'utility' as arguments in support of gender equality in Norwegian public debate. In both party political, femocratic and media mediated debates on gender equality, rights-based justifications seem largely to be replaced by a discourse prioritizing utility/profitability arguments. The article provides a series of examples of these strands of arguments in support of gender equality policies, and outlines a set of normative problems connected with the mixture of gender difference and utility based justifications. In contrast, we argue that comprehensions of 'gender equality' rather must be based on a principle of rights where understandings of gender differences are restricted to conditions for access: 'an equal right to equal participation'.

This discussion is supplemented with an analysis of attitudinal data from two surveys conducted as part of the Norwegian Power and Democracy Study (1998-2003), a large scale Elite Survey and a corresponding omnibus. One set of questions in both of these surveys asks people how they prioritize between different types of arguments in support of gender equality. The analysis indicates that the 'diversity pays' line of argumentation combined with a 'rhetoric of difference' mainly receives support on elite levels of Norwegian society.

Hege Skjeie, professor, Dr. Polit, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Norge

Mari Teigen, research Director, Dr. Polit, Institutt for samfunnsforskning, Oslo, Norge